

Kök Yönelimler, Kültür ve Yaklaşım Üzerine

Aklın tutunabildiği her imkâna tutunmalıdır. Psikolojinin bulanık sularında ve çağımızın veri bombardımanı altında her yer toz duman olmuşken aklımız, mantıklı her bütüne dikkat etmeli ve yeri geldikçe onu imlemelidir. İmlemekten kasıt, onu işaret etmek veya anmaktan ibarettir. Mantık düzleminde her şey açıktır, hesap defterleri her zaman neyse onu söyler ve matematik işlemi üzerinde hemfikir olunabilen ilk şeydir. Ama mantık ancak başına geçip takip edilmek istendiğinde bir çekim alanı oluşturur. O yüzden psikolojinin kabarıp geri çekilen dalgaları vurduğu sürece mantık hak ettiği yaygınlığa kavuşmakta zorlanacak gibidir; duygularımız baskındır. Zira eğer psikolojinin maneviyatla kutsanmış kudreti olmasaydı, insanlık son üç yüz yılda kat ettiği yolu binlerce yıl önce yürümüş olurdu. O yol ki, dağlar aşır çöller geçen ve denizleri aşır da küçük bir dereye boğulup duran insanın serüvenleriyle doludur.

Buna karşı bugünkü durum bilim ve teknoloji kültürünün bir dayatmasıdır denebilir. Bu açıdan bakıldığında geldiğimiz uygarlık düzeyi de sadece tarihin bir arızasından ibaret görünür. Fakat mitlerden masallara, psikolojinin maneviyatla harmanlandığı vecde ve cezbe hallerinin koca toplamı bile, en basit alacak defterinin muhasebe denklemiyle boy ölçüşemez. Bu sözlerime kızanlar olacaktır. Ama eğer yeni imkânları ve öngörülebilirliği teknoloji sağlıyorsa, binlerce yıllık kültür birikiminin bilgeliği de, biliciliği de, manevi tatmini de önemini yitirmeye mahkum görünmektedir. Zira ders çalışmayıp da dua ile sınav geçen kimse olmamıştır bugüne kadar; soru çalanlar bir kenara, niyetten ibaret hiç bir amel de hedefine ulaşamaz. O nedenle bu duygusal ve zihinsel fırtına çağında akıl tutunabildiği her mantıklı bütüne tutunmalıdır. Çünkü zaten ilgi görmeyen mantık, bu toz duman içinde insanın önünü görebileceği biricik araçtır: akıl onunla terbiye edilmelidir.

Eski dünyada, nerede olursa olsun insanlar hep bir düzen fikrine doğru çekilmiştir. ‘Bu düzenin gerçek sahibi kim?’ sorusu sonradan gelmiş olmalıdır ve gerçekten hayatın içinde bir düzen olup olmadığı sorusu başka, eğer varsa bunu nerede

arayacağımız meselesi başkadır. Ama doğal döngünün olağan sürgitini takip edenler bu düzeni her yerde keşfetmiştir. Tabiatla bir düzen varsa bu, en yalın haliyle gece gündüz döngüsünde, mevsimlerin birbirini takip edişinde, havanın ısınmasında ya da soğumasında gözlemlemiş olmalıdır. Ama bu hevesle yapılan takvimler de bir zaman sonra şaşırmıştır. Bilimin netliği yoktur onlarda. Yine de döngüye uyum sağlama ihtiyacı ritüelleri üretmiştir. Tarım toplumu, ekim-dikimi ve özellikle hasadı kutlamış ve referanslar ister istemez tabiatın esinlenmiştir. Gün-gece veya mevsim döngülerinden hareketle öngörülen düzen insandaki farkındalıkla eşleşmiştir. İnsanın diğer canlılardan temel farkı düşünmesi değil, düşündüğünü düşünmesidir; bilinçli olarak tahayyülde bulunması, tahayyülde bulunduğu farkında olması, bildiğini bilmesi ve bildiği şeyin ne olduğunu da bilebilmesidir.

İnsanın binlerce yıldır seze geldiği şey birlik inancına veya birlikte varoluşa işaret etmektedir. Kendi varlığını gözlemleyen insan henüz yol yakinken, herkesin uyması beklenen yasa, yasak ve tabu gibi akit ve araçlarla doğal döngünün dışında kaldığı hallerin bedelini ödemeyi, diyet vermeyi de adeta borç addetmiş gibidir. Dünyanın kötüye gittiği, zamanla insanın doğadan uzaklaştığı ve nihayet özünü unutmuş mutsuz ve çaresiz bir insanın portresinin görüldüğü bir kapı aralanır buradan. Bu kapının eşiğinde, Budadan İsa'ya, Çin'in büyük birlik idealinden Atlantis'e kadar efsanelerin milat olduğu geleneklerin dünyayı neden olumsuzladığı anlaşılabilir. Zira hepsinde bir tür altın çağ hayali ve giderek ondan uzaklaşan ve yozlaşan bir insanlık resmedilir. İlk günah düşüncesi bir kenara, Hıristiyan papazlar kendini kırbaçlayarak İsa'nın sırtlandığı günahların bedelini ödemeye kalkmışlardır. Öte yandan örneğin Rufailer'in böyle bir motivasyonu yok gibidir: batıda gördüğümüz 'eskinin bedelini ödeme' yerine ruh terbiyesi, direnç artırma ve çok daha eski olduğu anlaşılan zikir ile hemhal olup gayba karışma baskın motiflerdir. Ama eski dünyada kötüye gidişe dair bir inancın kabul gördüğünü söyleyebiliriz yine de: bugünün umut dünyasında, bir motif olarak kötüye gidiş bu kadar baskınken eskiden de olduğunu

kabul etmeliyiz. Cennet fikri, pek çok şeyin yanında buna karşı da bir itiraz olarak ortaya çıkmış gibi görünür gözümüze.

Doğadan uzaklaşan öğretilerin ritüel çeşitliliği sonsuzca çoğaltılabilir. Çünkü şanssızlık, felaket, afet ya da saadet gibi kavramlarla çevrelenen düşünce dünyasında, dua veya adağı aksatmakla uğursuzluk arasında bir bağ kurup cezalandırıldığını düşünmek herkes için mümkündür. Zira sağduyu gibi en yalın haliyle inanma yetisi de insanlar arasında eşit ve orantılı şekilde dağıtılmıştır. İnsan çok eski zamanlardan itibaren tanrıyı aramaya koyulmuştur ama insan suretinde tasvir geç zamanlarda şekillenmiş olmalıdır. Kutsalın küçük küçük putlara kadar ayrışıp, insanın özel niyet ve keyfiyetiyle şu ya da bu objeye mana atfetmesinin karşısında, varlığın birliğini hatırlatan put kırıcılık dönem dönem yükselmiştir. Malları yağmalayıp el koymakla kırıp parçalamak arasında bir fark olduğu unutulmamalıdır. İkinci tavır savaşlar yüzünden çok iyi anlaşılmamış gibidir.

Birinci binin ikinci yarısında, ticaretin artışı şehirleşmeyi ve refahı beraberinde getirmiştir. Zenginler, sanat eseri kıymetindeki güzel ve tılsımlı objeleri kültür yaşamını şekillendirip ticari hayatı yönlendirecek noktaya kadar taşımıştır. Put kırıcılığın arkasında her çağ ve coğrafyaya özgü tarihsel bir arka plan olsa da ekonomik nedenler göz ardı edilemez. Doğadan koştuktan sonraki çağlar boyunca, hakkı olsun olmasın şeylere derin mana ve kudret atfetme her yere saçılmış görünmektedir. O nedenle toplumsal birlik ve dünyanın bir parçası olduğunu hatırlatan birlik fikri yeniden yükselmiş, dua eden eller önce göğe kalkmıştır.

İnsanı diğer canlılardan temel farkı düşünmesi değil, düşündüğünü düşünebilmesidir; bilinçli olarak tahayyülde bulunması ve tahayyülde bulunduğu da farkında olmasıdır: Bildiğini bilmesidir; bilinçtir. Ama insanın bir şeyi bilmesi için çoğunlukla ne bildiğini bilmesine gerek duyulmamıştır; bu yüzden mantık cetveli masanın altında tutulmuştur. Eski çağlardan beri insan bir gözlemci gibi tabiatı incelemiş, hayatında olup bitenleri ve sosyal yaşamı gözleyip her konuda

tefekkür etmiştir. Olup bitenlerin doğrudan kendisiyle ilgili olduğu evhamına kapılmıştır. Bunu, tabiatı ve çevresinde gördüğü düzenin hayatında da olması gerektiği fikrine kadar indirmiştir. İnsanoğlu bu noktadan sonra tabiatın bir parçası olduğunu hissedebilmek uğruna düzenlilikleri takip edip anlamaya çalışmış; önce mevsimleri ve gün dönmelerini, yazdan sonra kışı beklemeyi, her gecenin bir sabahı olduğunu, her günün de gecesi olduğunu tecrübe ile öğrenmiştir.

Eski insanlar için de düşünmek, başka bir şeye ihtiyaç duymayan bir iştir. Ama akıl, hayaller arasında rasyonelliğe nadiren yönelir ve ancak pek müstesna kimseler uzun ve zor matematik denklemlerinin peşine düşer. Bu noktada hesap, öznel olmayan, mantıklı ve gerçeğe örtüşen bir vasıta, bir mastar sağlar. Bu şekilde yaşamın olağan sürgiti içinde insan, derinde bir yerde mutlak kurallar olduğu fikrine doğru çekilmiş olmalıdır. Birçok olay ve olgu arasındaki nedenselliği keşfetmiş, ilişkilerin tekrar ettiğini gözlemleyerek, olgulara ulaşmış; doğal olay ve olguların tekrar edişinden hareketle yaşamı düzenlemeye çalışmıştır. En erken yaklaşımlar aşağı yukarı bu şekilde cereyan etmiş ve uzun süre de böyle devam etmiş olmalıdır. Çünkü her dilde en çok karşımıza çıkan şey doğa metaforlarıdır.

19. yüzyıldan itibaren sosyoloji ve sosyal psikolojinin, benzer biçimde siyaset biliminin ve hatta modern felsefenin ortaya koyduğu ilkeler anlaşılır bir zemin oluşturur. Öncesindeyse insanın temel birkaç melekesi öndedir. Bunların arasında pek tekin olmayan, daha çok hayale ve dilediğince düşünmeye meyleden tarafımız baskındır. Bunun nedeni, mantıklıyken dahi bizi boşa düşüren analogi ve tüme varımdan yana duran düşüncelerimizdir; duygular bu kadar baskınken bunu söyleme lüksümüz yok; işin özü mantığa fazla yer bırakmadığımızdır. Ama uzun zaman sonra bu fikre topluca kani olabiliriz ve psikolojik olarak duygularımızı korurken yine de buna bağlanabiliriz.

İnsan bir gözlemci olarak çevresini gözlemiş, kendi hayatında olup biteni ve yaşamı düşünmüştür. Korunma güdüsü ise iyi ve kötüyü ayırt edebilmek için uğurlu ve

uğursuz işaretleri seçmekte baş aktördür. Ama kuralları benimsemedeki isteksizliğini ve bencilliğini gören insan, 'çiğ süt emmiş' gibi sözlerle dile gelen güvensizliği kendi türü için mutlak addetmiştir. Günümüzle kıyaslandığında daha belirgin olan bu güvensizlik hissi bugün hala son derece canlı olan hayatta kalma arzusunu körüklemiş olmalıdır. Her şeyi kendiyile ilişkilendirerek anlamaya yönelirken, sakin zamanlarda huzuru bozulmasın diye manevi arayışlara, kurban sunu ve merasimlerine yönelmiştir. Bir esnafın müşteri beklerkenki duygusuna benzeyen bu hal, istikrarı yakalayabilmek için günlük veya mevsimlik ritüelleri benimseyip doğaya katılmaya çalışan bir tutum geliştirmiştir. Bütün metafizik öğretiler insanın zihinsel tutum ve davranışlarını düzenlemeye taliptir ve en yalın haliyle inanç, bir tür yönelme veya niyetten ibarettir.

Duanın ardındaysa dilekten önce bela kovma niyeti yatıyor olmalıdır. İsteğin dile gelişi, küçük çocukların uçarılıkları bir kenara, büyüklerin ancak bir yakınınyı kaybedip isyan noktasına geldiği durumlarda belirgindir. Zira şansın iyi gitmediği süreçler, cezalandırılıyor olabileceği düşüncesiyle küçük uyarılarla geldiğinden insanı isyana değil önce kendine çeki düzen vermeye çağıran türdendir. Sosyal çevre de her zaman iş başındadır ve ortalama sağduyu dünyayı iyi duyup algılamış olmalıdır. Öte yandan toplumlarda huzuru sağlayan, aklı başında insanların iş başında olması ya da aklı başında manzumelerin paylaşılmasıdır. Korkuyla yaşanan paniğin sebep olduğu bir kısım bir kenara, insanlar istemedikten sonra onları aldatmak kolay değildir. Gönül birliği, bir tür suç ortaklığı gibi görünebilir. Bu yüzden hayatın olağan akışı bir mefhum olarak ileri yaştakiler için özellikle daha nettir; onların tecrübeleri fazladır ve kanaatleri pekişmiştir: her toplumda tecrübeli insanlar vardır.

İnsanoğlu düzeni takip edip anlamaya çalışan, mevsim döngülerini gözleyen; yazdan sonra kışın geleceğini bilen, her gecenin bir sabahı olacağını öngören bir tecrübe geliştirmiştir. Zamanın salınım ve döngüleri uzun süreli tecrübeyle öğrenilmektedir. Bir uçta hep sır olan, diğer uçta ise hep aşikâr olan tabiat, insan açısından yansız değil, çıkarları ekseninde algılanmış olmalıdır. İnsan her düşüncesinde hayale kapılmış

ama planlarıyla rasyonel bir tutuma meyletmış; bir yandan hesap yapmış, kendi dışında mantıklı ve mutlak olan vasıtalar keşfetmiştir. Diğer canlılardan farklı olarak zekâya yönelmiş, yaşamın olağan sürgiti içinde derinlerde değişmez kurallar olduğu fikrine doğru çekilmiştir. Hemen hemen düşünen herkes gibi her çağda her topluluk kendi iç düzeni için kaynak arayışına gitmiştir. Birçok olay ve olgu arasında nedensellik ilişkileri keşfetmiş, hallerin tekrar ettiğini gözleyerek olgulara ulaşmış, doğal olay ve olguların kendini tekrar eden süreklilik ve kesintilerinden hareketle yaşamını düzenlemeye çalışmıştır.

Bu eski tutum, 20. yüzyılda dünyanın pek çok yerinde tutunmayı başaran sosyolojinin, sosyal psikolojinin, siyaset biliminin ve hatta modern felsefenin ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde daha anlaşılır bir zemine kavuşmuştur. Onun öncesinde ise insanın temelde birkaç zihinsel melekesi öndedir. Bu melekeler arasında çok güvenilir olmayan, daha çok tahayyüllerine, 'dilediğince düşünme' alışkanlıklarına doğru seyreden bir yaklaşımın baskın olduğunu görebiliriz. Bunun nedeni ise zeminde yer tutması gereken rasyonel aklın yavaş gelişmiş olması olabilir; burada hayalin uçarılığı mantığa yer bırakmamış görünür. Mantık hep var olmuştur, hesap ve matematik de tabi ama efsanelerin çekiciliği, gerçeği aşmak isteyen insanın ilk bakışta görüneni değil, derinde yatan sırrı aradığını gösterir.

Fransız filozof Henri Bergson'un söylediği gibi, insanı doğaya, psikolojiyi de biyolojiye dâhil ederek kök yönelimler hakkında fikir yürütebiliriz. Hayvanların yönelimi örneğin, nesnelere yararlanma asgarisinde yakınlaşma ve kaçınma temelinde şekillenmiştir. Nesnelere onlara, bize görüldüğü gibi görünmez: bir kedinin "bir kuş avlasam!" diye düşünmesi mümkün değildir. Kuşlar onun için bir kategori oluşturmaz. Kedi, kuşu gözler, bilir ve hatta bizim tanıdığımızdan daha iyi de tanıyabilir. Koku, hız vs. özellikleri bakımından bizim öngöreceğimizden ya da bizim görüp algılayarak yaklaşılabileceğimizden daha iyi takip edebilir. Bu kendini verme hali, akılla değil de kalple ve istekle yönelmedir ve kökten bir marifettir. Gönül gözüyle bakmak Çince *ganzhi* ya da *wuzhi*

olarak karşımıza çıkan bir sezgisel bilme şekline benzetilebilir. Zira hayvanlarla ortak yönlerimiz sandığımızdan fazladır. Bu bir idrak ya da uyanıştan çok, bir şeye odaklanmak ve duyusal kavrayışı o şeyi saracak oranda genişletmeye çalışmakla olur. Bizim için bu, bir mesafeyi atlamak için uzandığımız anda başlayan ve varış noktasına kadar geçen süredeki istenç ve odaklanmayla anlaşılabilir. Küçük de olsa bir dereyi ya da ıslak bir yeri atlayarak aşmaya çalışırken, tehlike derecesine de bağlı olarak durup odaklanmaya iten bir güç vardır. Bunun hayvanlarla ortak olan kısmı hissiyatından ibarettir. *Ganzhi* ise zihinle desteklendiği için birikimcidir ve akla hizmet eder.

Hiç bir kuram örneğini aşamayacağı gibi zihin de fizik şartları aşamaz. İzlediğimiz komik videolardaki düşme sahnelerinin bir kısmı, özellikle de harekete kendinden emin başlayanlar, düştüklerinde şaşkınlık değil, hayal kırıklığı ve öfkeyi daha çok ifade eder. O öfkeli hüsrana inanç ve irade birlikte kırılır ve daha görünür olur.

Hayvanların pusuya yatmasıyla bir avcının pusu kurması farklıdır. Kediler, kuşlar hakkında toplam bir kanaat oluşturmaz ve onları doğa tahayyülü içinde bir yere koyup tasnife bağlamaz. O nedenle avına yönelen bir kedide gözlenen odaklanma, atılım öncesi niyet ve avıyla bağ kurma sonrasında ona ulaşmak için harekete geçtikten hemen sonra kendine döner. Atılma öncesi kesik kesik yaşanan kopuşlar kendinde bir varlık olmaktan çıktığı nadir anlardır. İnsansa tam tersine çoğunlukla kendi dışındadır. Zamanının bir kısmını hayal kurarak gelecekte, bir kısmını da geçmişteki anılarda geçirir. Bunlardan başka planlı düşünme kabiliyeti vardır ve kendi anına döndüğünde bir kediye göre çok daha organize, zengin ve programlıdır. Fakat hareketleriyle duygu ve düşüncelerinin oluşturduğu koordinasyonun hareket toplamı kedininki kadar atletik, bütün ve stilize değildir. Bu, kedinin zatı gibi, kendinde olduğu zamanın çok olduğu ve ömrünün doğal olduğu anlamına gelir. Kendini tekrar eden hareket ve modlar pekişen bir bütün oluşturur. Ama insan uzun ömürlüdür ve bilişsel zekâsı üstün bir kapasiteye sahiptir. Örneğin yüksek bir yerden atladığında uçuşması mümkün değildir fakat oturup

planladığında, hesaplayıp denediğinde uçmayı başarır. Bu yüzlerce yıl sürmüş olsa bile nihayetinde amacına ulaşmıştır. Bu süreç ne kadar uzun olursa olsun, kuşların uçmaya varan evrim sürecinden çok daha kısadır.

Günümüzde pilotluk ve uçak endüstrisinin geldiği noktayla uçtuğunu hayal eden ilk insan arasındaki mesafe çok büyüktür ve duygularla aşılabilir türden değildir. İnsan kendi evinde bile seyahattedir ve seyahatlerin çoğu boş çıkmıştır. Onu bugünlere getiren bilişsel zekâsıdır. İşin duygusal kısmı insanın ufkunu açsa da uçmayı mümkün kılan mühendisliktir.

Pusuya yatmış, odaklanmış gözleri ve pençeleriyle atılmaya hazır kedi, örneğin bir dövüş ustasının defalarca çalışıp pekiştirdiği hareketi düşünmesine benzer bir tahayyüle ulaşamaz. Ama kedilerin de bebeklikten yapa yapa pekiştirdiği hareketlerin olduğu söylenecektir; hatta ortada gerçek bir av yokken bile oyunlarla alıştırma yaparlar. Dahası hayvanların çoğu primatlardan daha çevik ve kuvvetlidir. Kedinin avına atılmak üzere olduğu kısa an, plan yaptığı ve insana yaklaştığı nadir zamanlardan olabilir. Yoksa insan gibi planladığı, hatta eskileri yâd edip yenileri vaaz ettiği vaki değildir. Zira yakından gözlemediğimiz evcil hayvanların, sakin, aç, oyun isteyen ya da bölgesini korumak vs. gibi bir dürtüyle tedirgin veya huzursuz olduğunu söyleyebilirken; örneğin bir aslanın hayal kurduğunu, oturup bir sonraki avını planladığını düşünmeyiz. Belki bir köpek sahibinin mama kabına doğru attığı adımları bir uyarı sanabilir. Sair zamanda ya da çok acıktığı bir anda 'sahibinin gelip kabını yiyeceklerle doldurduğu' hayali aklından geçebilir. Sahibinin kabına doğru ya da kendisine mama çıkardığı dolabın kapağını açmaya doğru yönelmesine karşılık beklenti ve sevinç tepkisi de verebilir. Fakat bunları ayırmayı ancak zamanla öğrenecektir. Büyük ihtimalle, mama aynı saatte verilirse hayvan bir süre sonra artık karıştırmayacaktır. Hayvanları tam olarak anlamak zordur. Rüyalar dışında hayale dâhil oldukları süreler sınırlı gibidir. Karmaşık problemleri çözebilen türler ve doğada yaşayan muhteşem canlılar vardır; yeni medya vasıtasıyla gördükçe daha iyi anlıyoruz ki hayvanlar, kimsenin ulaşamayacağı idrak (balinalar) ve

yerine getiremeyeceği işlevleriyle (arılar) dünyaya bizim artık yapamadığımız türden bir doğal canlılık katarlar.

Canlılardan ve hayvanlardan başka, tabiat olayları arasında en fazla dikkat çeken ateş olmalıdır. Mesele canlılıkta eğer, en az su kadar canlı ve somut bir şeydir ateş. O yüzden bulunduğu ve saklanmaya ve hatta en başında sakınılmaya başlandığı andan itibaren saygı ve ihtimam görmüş olmalıdır. Diğer şeyler onun gibi değildir; ateşin yakan ama ısıtan ve her zaman arındıran bir gücü vardır. Bu güç, güneşte sırtını ısıtan herkesin kurgulayabileceği şekilde evin merkezi olan ocağı, içinde güneşten bir parça saklayan bir mabede dönüştürmekte, ısıveren ve pişiren güce saygıya çağırılmaktadır. Sakınılması, kontrol altında tutulması ve yaşatılması gereken ateş, yaşamın algılanabilen en canlı örneği, duyumsanan yaşamın hızlandırılmış bir temsilidir. Ateş bir yıkımdır, yanmak; yok oluşa coşkuyla koşmak gibidir. Zira bedenini zorlayan herkes ısındığını ve suyun vücudunu terk ettiğini tecrübe etmiştir. Ateşli hastalıklarla ölüm arasında bir ilişki olduğu fikri de modern zamanlara kadar yaşamış olmalıdır; o yüzden kök bir yönelim olarak ısınma ile ateş arasında doğru bir çizginin varlığı tahayyül edilebilir. Yangınlar, ateşi tanrı yapmasa da, ateş tanrısı fikri ortaya çıkar çıkmaz, ona olan saygı katlanarak artmış ve kurumsallaşmış olmalıdır. Ateşin yönelimi yukarı doğrudur, rüzgâr da yatırsa, bir kabın içine de alınsa ateş gibi ısı da yukarı çıkar. Bu yükseliş ve gayba karışma insanda coşkuyla eşleşmiş görünür.

Ateşin etrafına toplanan insanlar, büyük olasılıkla onu kontrol altında tutup kullanmaya, çakmaktaşı vs. ile yakmaktan önce başlamıştır. Ateşe sahip olanlar ilahi bir güce sahipmiş gibi muamele görmüşse bunu, merak ve hayranlıkla izleyen gençlerin öğrenmesi izlemiştir. Hiç sönmeyen ateş imgesi daha eski bir tür ateşi kaybetme korkusuyla ilişkili görünür ve daha sonra yağmur yağdırma, rüzgâr estirme gibi kerametlerin de kökenindeki korkuya ve umuda hitap etmektedir.

Bu bakımdan Promete'nin hikâyesi ne kadar köktense, Zhurong da ve hatta türeyiş destanındaki "ateş getiren büyük oğul" da o kadar eski bir örnek olmalıdır. Promete'nin

tanrılardan çaldığı ateş mitinde olduğu gibi Göktürk anlatısında da temel motif insanların ateşe olan ihtiyacının giderilmesidir: yardımdır. Bugünkü aklımızla tanrılardan yana bakmaya meyilli olsak da her iki hikâyedeki asıl mesele insanları kurtarmaktır. Mitolojinin dolambaçlı göndermelerine bulanmış olan Promete hikâyesi de bu özelliğiyle önemsenmiş, insanlar için mesaj ihtiva etmiş olmalıdır. A-pang-bu ise dağda, ıslanmış ve kendi ateşi olmayanlara ateş taşımış, onları ısıtmış ve onlara bakmıştır. Eski dünya için bile basit görünmekle birlikte bu, ateş yakmanın kolay bir iş olmadığını, bunu becerebilenlerin önemli bir iş yaptığını vurgulamaktadır. Od-tigin, evdeki ocağın muhafızı, ateşin emanet edildiği küçük oğuldur. Diğer taraftan A-pang-bu, dağdaki soydaşlarına ateş götürmektedir. Ocak hayatın merkezidir, ateş götürmek oğul vermek gibidir.

İnsani duyguların sadece bir yere kadar karşılık bulduğu tapınak yapmak yerine, çok daha eski zamanlardan miras olan göğe yönelme, hali hazırda yüce olan bir varlığa hakkı olan konumu ayırarak onunla birlikte hareket etmeyi uğurlu ve kutsal saymıştır. Sırf bu yüzden kadim 'nasıl yapmalı?' sorusu en ilkel haliyle 'dünyaya katılarak' yanıtıyla karşılanmış olmalıdır. Kendinde bir varlık olmaktan uzaklaşmayı marifet addeden insan, 'kendi dışına atılmış bir ok' gibi bulunduğu yer ve zamanda kendisi için en doğru açı ve yaklaşımı merak etmiş, doğru zamanı beklemiş ve tereddüt ve şaşkınlık karşısında kararlı olmayı arzulamıştır. Ama en yalın görünümüyle, kendinden emin olmaya tekabül eden bu tutum için belirleyici olan içsel değil çevresel olmuştur. İnsanların halini belirleyen, yaşam biçimlerinin önlerine getirdiği hız yani yaşamın temposudur. Bu tempo en açık biçimde geceleri gökyüzünde gözlemlenir: güneş gibi gece de doğudan batıya bir bütün olarak taşınır; yeryüzündeki karmaşanın karşısında yıldızlardaki senkronize devinim 'varlığın birliği' fikrini perçinlemiştir. Hisleriyle bilmeye alışık olan insanlar gökteki deveranın ne olduğunu sormazdan önce ona yönelmeye alışmıştır.

Şehirleşmeyle artık karanlığa itilen hissiyatla yaşama katılma, hayatı bekleyerek yaşayan, mevsim döngüleri gibi geniş aralıklara odaklanan yerleşiklerde daha ender bulunan bir

farkındalığa karşılık gelir. Yerleşikler, gök gözlemlerini kayıt altına alarak zamanla oluşması muhtemel açıkları kapatıp bu konuda öne geçmiştir ama pastoral göçebelerin ortalama yıldız bilgisi şehirlilerin üzerindedir. Bu yüzden Çince kaynaklarda göçebeler arasından iyi bilicilerin çıktığına dair ifadeler göze çarpar.

Bu zeminde yaylacılar artık yerleşik yaşamın parçasıdır. Aradaki fark kışın hayvanlara saman almakla başlayan kısımdadır. Taşınamayacak kadar çok stok yapanların önemli bir kısmı depolarının başından ayrılamayıp yerlerinde kalmıştır. Lakin hep bahara ve taze çayırlara doğru giden kitleleri, serbestçe dolaşan hayvanlar, mevsimleri tanıyan burunlarıyla güder gibidir. O nedenle yaşama katılma onlarda daha doğal ve kendiliğinden bir görünüm arz eder. Çinlilerin göçebeleri daha saf ve temiz bulmalarının arkasındaki nedenlerden biri de bu doğallıktır. Saf ve ilkel doğallık Çinli anlam dünyasında, uzak geçmişte kalmış olan bir hatıra gibidir. Bulanıklaşmış olan yerleşik yaşamın karşısındaki duru doğallık göçebelerle ilişkilendirilmiştir.

Konargöçerlerin kış sonunda kuzeye, yaz sonundaysa güneye yönelen göçleri her zaman kolay olmamıştır. Kuzey Çin'de bu göçler iklim değişikliklerinin etkisini de gösteren ayrıntılar sergiler. Kıtık gibi doğal afetlerden önce uzun süren hareketli veya sakin dönemlerin sonunda oluşan nüfus artışları, bu türden göçleri tetiklemiş görünmektedir. Savaşlar gibi beşeri afetler de Sarı Irmak havzasının olmazsa olmazıdır. Olağanüstü durumlardan önce, temel koşul olan yaz-kış döngüsünün, kuzeyde yaşayanları güneydeki yerleşim yerlerine yıl be yıl getirdiğini görürüz. Bu çerçevede Zhuangzi'nin ilk cümlesi bizce çok önemlidir. Burada Kuzey Denizi Baykal'dan uçup güneye göç eden kutsal kuşun güneyde bir balığa dönüşmesi anlatılmaktadır. Kuş da balık da semboliktir ve mevsimin kuzeyden güneye geçişinin Çinli anlam dünyasında nasıl bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Bu bağlamda kuzeyin önceliği siyasi dile işlemiştir. Mançu devrinde dahi Hunlar ve Türkler siyasi dilde bir köşe taşı gibi önemlerini korumayı sürdürür. Çin'in ulusal marşında geçen Çin Seddi de bu sembolik düzlemin bir parçasıdır. Bizim içinse, toplumsal hafızamızda yeterince yer tutmayan

eski tarihimiz, belki bundan sonra yeniden değerlendirmeyi düşünmemiz gereken kadim bir mirası gözler önüne sermektedir. Kartların yeniden karıldığı şu süreçten sonra, dünyanın yeniden tanımlanacağını anlaşıldığı önümüzdeki yıllarda bu miras, alışılmış batı perspektifinden uzaklaştığımız oranda yeni ufuklar ve daha derin bir bakış anlamına gelecektir. Çin'den baktığımızda pek görkemli bir serüvenin rehberleri olduğumuzu hatırlarsak, kendimizi yeniden tanıma imkânımız olur ve kimlik inşamızda yüz yıl öncesinin ruhunu geleceğe taşıyabiliriz. Ama romantik ve duygusal olmaktan daha fazla akılcı olmalıyız: Kısa yoldan kanaatlere değil imkan ve koşullarla beraber bilimin rehberliğine ihtiyacımız var. Bunun için zamanın dayattığı yeni hallere, köklerimize ve düşünme alışkanlıklarımıza dikkat etmeliyiz.

İnsan psikolojisi koca bir daire gibidir; içinde zihin, zihnin içinde akıl, aklın içinde zekâ ve onun da merkezinde mantık vardır. Akıl bir salon, mantık da adeta ortadaki sütun gibidir; psikolojinin her türlü tahayyül gücünü, sanrılara varan düşüncelerle onun tam karşısındaki basit toplama işlemini gerçekleştiren melekeleri etrafında toplayan bir sütun. Duyguların karşısındaki dizgin olarak mantık, tıpkı 'ikiyle ikiyi toplamak' gibi insanın elini uzattığında bulunduğu bir şey olduğu için belki de duygusal olarak bunu aştığını sanan insanın zihinsel aktivitelerinin toplamının çok da anlamlı ve mantıklı olduğunu söyleyemeyiz. Mantık temelde basit ve anlaşılır olduğu için insanoğlu buna yeterince kıymet vermeyi unutmuş gibidir.

Çok eski zamanlardan beri Asya'dan Avrupa'ya ve özellikle yaşadığımız bu coğrafyada Anadolu'da ve Grek dünyasında mantığa önem veren insanlar çıkmıştır. Ama mantık herkesin öğrenebileceği, elini uzattığında bulacağı bir şey olduğu için herhâlde, aklın masal uydurma kabiliyeti daha çekici gelmiş gibidir. Edebiyat matematikten daha serbest ve keyifli olduğu için çoğunluk buna meyletmiş olabilir; bugün bile sözcüklerin sayısalıcılardan fazla olmasının nedeni bu olabilir. Belki de yaşlılar, çocuklara hikâye anlatırken ilgi çekmek için mantığı bir kenara koymayı alışkanlık haline getirmiştir. "Pireler

berber, develer tellal iken...” diye başlayan masallar bunun emaresidir. İnsanoğlu çok eski zamanlardan beri mantığı fark etmiş ama onu beğenmemiş, bunun yerine hayatı daha renkli, daha canlı kılan masallara yönelmiştir.

İnsanın mantığı merkeze alması ancak 19. yüzyılda bilim dallarının ayrılmasıyla olmuştur, bu da ancak bilim ve eğitim alanının bir kısmıyla sınırlı kalmıştır. Disiplinler birikim oluşturmuş, üzerine okullar inşa edilmiştir. Böyle olunca geriye dönüp bakan insan kendini merkezde konumlandırmış, dünyayı da inceleyebileceği bir nesneye dönüştürmüştür. Belki kırk-elli bin yıl önce sadece bir adım atarak uzaklaştığı evinden bugün geldiği noktaya kadar uzun yol kat etmiştir. Ama bilişsel serüveni boyunca binlerce yılda geldiği yolun kat be kat fazlasını son iki yüzyılda almıştır ve fakat geçen zamana nazaran genel toplumsal gelişime baktığımızda buna ancak ‘bir arpa boyu yol’ diyebiliriz; yani yolun daha başındayız.

Mantık, müspet bilim furyasından çok daha önce keşfedilmiş ama onu yaygınlaştırmak düşünülmemiştir. Bunu dünyanın dört bir tarafındaki icatlardan biliyoruz. Özellikle ilginç bir konu olan saatin keşfinden zamanı ölçmek için icat edilen araçların kademe kademe mükemmel hale gelmesinden görebiliriz. Kum saatlerini düşünün, damla damla zamanı hesaplayan su saatlerini, ayrıca en basit hâliyle eski rasathanelerde ve müzelerde karşımıza çıkan güneş saatlerini... Fakat bunlardan bugünkü atom saatlerine doğrudan bir yol çıkmaz. Daha çok 19. yüzyıl itibariyle diyebiliriz ki bilgi gerçek bir sıçrama gerçekleştirmiştir. İnsanoğlunun doğa üzerinde egemenlik kurabilen, onu değiştiren, dönüştüren, yeniden tanımlayan ve düzenleyen konumuna ulaşması uzun zaman almıştır. Bunu uzun bir bebeklik evresi gibi düşünebiliriz...

İnsan bir adım atıp evinden dışarı çıkmış lakin çok uzaklaşmamıştır. Kapı önünde oyalandığı dönemde karnını doyurmak için çabalamış, çevreyi gözlemlemiş, eve dönme ihtimali de dâhil mümkün olan her imkânı kafasında canlandırmış ve tam olarak ne olduğunu anlamaktan çok anlamlandırmaya çalışmıştır. Kapı önlerinde toplaşan insanlar birbirilerine garip olaylar hakkında bir kısım farazi olan, bir kısım da keramet barındıran hikâyeler anlatmıştır. Eski Çin, batı dünyasında ya

da ehli kitap geleneğindeki şüpheci, ötesini anlamaya çalışan, yüksek tahayyüle doğru yönelen aşkınıcı akıl yerine, daha çok doğal düzeni anlamlandırmaya ve tabiatı uzaklaşmayı, ona yönelen psikolojik bir tutumla karşılamaya çalışan dengeli bir tavır sergilemiştir. Bu yaklaşım, farklı bir nedenle de olsa bizimki gibi ifrattan imtina etmeyi telkin eder.

Tabiattaki düzen en yalın şekilde, gece hava açıkken göğe baktığımızda gördüğümüz Samanyolu'nda belirgindir. Samanyolu bulutsusu her gün bir katre dönmekle birlikte hep aynı izlekte ilerler. Gökyüzünde bu düzen varsa, yeryüzünde de mevsimler adım adım yürür ve olaylar birdenbire değil, öncesi ve sonrasıyla yaşanır. Böylece sosyal yaşamda düzenin nasıl mümkün olabileceği üzerine şöyle düşünülmüştür: göğün bir yolu vardır, yerin de; öyleyse her yerde bulunması gereken ideal gidişatın işaretleri, yolun işaretleri olmalıdır: buna yakın durmak gerekmektedir. İşte eski Çin'de erdem/*de*, bu yola yaklaşma potansiyeline denir. İnsanın referansı tabiat ise ona yönelmek bir ölçü olabilir. Münzevi yaşamı telkin eden yaklaşımın toplumda bulduğu karşılıkla orantılı bir manzara mevcuttur: Bu şekilde Taocu gelenek eski Çin toplumunda yaygın şekilde kabul görmüştür.

İnsan diğer canlılardan farklıdır; düşünür, düşündüğünü bilir ve ne bildiğini de bilebilir. Hayvanlar da bilir ama bildiği şeyi bilip de onu tanımlayarak kategoriler altında toplayamaz, bile geldiği şeylerden beklenmedik çıkarımlara ulaşamaz. Bu insana özgüdür. Şu halde insanın zihinsel melekeleri tabiatın olağan halinden farklı bir yere tekabül eder ise 'insanın yolu'nun da farklı olması beklenir. Bu belki de dünyanın pek çok yerindeki halkların kendini farklı tanımlayıp konumlandırmasına vesile olan şeydir. Bunun için kimi ülke bayraklarına işlenen sembollere bakmak bile fikir verebilir ve tabi ki kavramlarına.

Demokrasi eski dünyadan miras bir kavramdır. İki bin yıl olmasına rağmen hala o kavramın etrafında toplanmaya çalışıyoruz. En yalın haliyle toplum tahayyülü, bir doğa tasavvuru değil de ondan bağımsız bir sosyal kuram bütünü

içinde anlayıp anlamlandırılmaya çalışılmış ve demokrasi aslen köleci olan eski Yunan'da uygulanma imkânı bulmuştur. Bunun karşısında, Asya'nın diğer ucundaki Çin'de bu kategorik ayırım bu denli keskin olmamış, insan doğadan kopmamıştır. Batıda toplum kendi başına bir şey olarak algılanırken, Doğu Asya'da da toplum kendi başına bir şey gibi düşünülmüş ama doğayla ilişkisi kesilmemeye çalışılmıştır. Çince imlerle ortaya konan imgelem her ne kadar sembolik olsa ve semboller kendince bir dünya oluştursa da alfabetik dillerde olduğu gibi gerçekliği aşan bir başka gerçek dünya ve hakikat kurgulanmamıştır.

Batıya kıyasla Çin'de aşkını düşüncenin bu sebeple daha yavaş geliştiğini varsayabiliriz. Çin yazısının oluşturduğu evren sembolik özelliğinden dolayı tabiata bağlı kalmaya çalışmış görünür. Buradan hareketle göğün yolu, yerin yolu, insanın yolu, her türlü yol ve yordam tanımlanırken hep göğün yolu ya da genel olarak yolun kendisi, yaşamın sürgütine yakınlık ve uzaklığıyla anlaşılmaya çalışılmış ve her şey doğal potansiyeli oranında tanınmıştır. İki farklı gelenek; biri hayatı kurucu bir özne gibi gözleyip tanımlamaya çalışan, diğeri tabiata katılmaya çalışan yaklaşım farklı kemiyet ve derinlikte eş zamanlı gelişmiştir.

Çin'de sosyal yaşamı düzenlemeye çalışanlar da temelde ikiye ayrılmıştır. Konfüçyüs, Orta Yol Doktrini ile ortaya çıkmış. Tabiatı bir düzen varsa sosyal yaşamda da olmalıdır demiş ve ilkeler ortaya koymuştur. İşte bu yüzden *dao* kavramı en başta gelmektedir. Peki, bu 'yol' üzerinde mihenkler nelerdir?